

Країни, що розвиваються, зіштовхуються із серйозними перешкодами, пов'язаними з відсутністю законодавчої бази для конфіскації поза кримінальним провадженням, обмеженими правовими, слідчими та судовими повноваженнями, а також браком ресурсів. Країни, куди виводяться викрадені активи (часто це держави з розвинутою економікою), не завжди можуть надати юридичну допомогу постраждалій стороні, оскільки не мають необхідного законодавства, зокрема про конфіскацію активів поза кримінальним провадженням. У ситуаціях, коли кримінальне розслідування ускладнено через смерть офіційної особи, наявність у неї правового імунітету або в тих випадках, коли ця людина ховається від правосуддя, процес повернення активів може стати ще більш складним.

Конфіскація майна поза кримінальним провадженням – найважливіший інструмент вилучення доходів, отриманих внаслідок корупційних дій. Цей правовий механізм дозволяє накласти арешт на викрадені активи, вилучити та конфіскувати їх без винесення обвинувального вироку в рамках кримінального процесу. Він грає важливу роль для успішного повернення активів у разі смерті винної особи або в тих випадках, коли зловмисник знаходиться поза відповідною юрисдикцією, володіє правовим імунітетом або наділений настільки великими повноваженнями, що його неможливо піддати кримінальному переслідуванню. У багатьох країнах створені умови для конфіскації активів поза кримінальним провадженням, тобто в рамках цивільного процесу. Ухвалення відповідного законодавства рекомендовано на регіональному і міжнародному рівні низкою організацій. Створити механізм для конфіскації активів у ситуаціях, коли злочинця не можна піддати кримінальному переслідуванню, закликає також Конвенція ООН проти корупції.

Повернення активів визнається основним принципом Конвенції, і держави-учасниці зобов'язуються найтіснішим чином співпрацювати один з одним і надавати один одному всіляке сприяння в цьому питанні. З метою практичної реалізації цього принципу UNCAC передбачає механізми по поверненню незаконно привласнених активів, а також відстеження, заморожування, вилучення, конфіскації та повернення викраденого майна, в т. ч.:

- заходи, покликані забезпечити контроль фінансових установ за підозрілими операціями з особистими банківськими рахунками держав-

них посадових осіб, членів їхніх сімей і близьких до них осіб;

- процедури, необхідні для того, щоб одна держава-учасник мала змогу виступати в судах іншої держави-учасниці як приватна особа, що дозволило б їй повернути викрадене майно, захистити власні інтереси в ролі позивача, оскаржити конфіскацію в ролі заявника або виступати як потерпілій у цілях реституції за наказом суду;

- внутрішнє законодавство, яке дозволило би державі визнати постанову про конфіскацію, винесену судом іншої держави, а потім після проведення власного розслідування заморозити та конфіскувати майно, отримане внаслідок корупційної діяльності в іншій державі;

- заходи, котрі можуть знадобитися, щоб дозволити конфіскацію майна поза кримінальним провадженням, особливо в разі смерті або втечі злочинця та ін.

У Конвенції ООН наводяться основні принципи міжнародного співробітництва та розпорядження активами, конфіскованими однією державою-учасницею за запитом іншої, залежно від того, яке відношення до цих активів має держава-запитувач.

Особлива увага приділяється розкраданню і відмиванню незаконно привласнених державних активів: Конвенція зобов'язує державу, що отримала запит, повернути конфісковані активи державі, яка здійснила запит.

Крім того, UNCAC не тільки закликає кожного учасника розробити внутрішнє законодавство, що забезпечує повернення викрадених державних активів, але і наказує в тих випадках, коли не можна застосувати спеціальне правило, розглядати в першочерговому порядку питання про повернення конфіскованих активів запитуючій державі, попереднім законним власникам або виплату компенсації потерпілим від злочину. Крім перерахованих вище принципів, Конвенція передбачає, що держава-запитувач може відрахувати обґрунтовані витрати, понесені в ході розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду, які привели до повернення конфіскованих активів або розпорядження ними. Держави-учасниці можуть також розглянути можливість укладання в кожному окремому випадку договорів або взаємоприйнятних домовленостей щодо остаточного розпорядження конфіскованими активами.

З метою сприяння вирішенню проблеми розкрадання державних активів у країнах, що розвиваються, Всесвітній банк разом з Управлін-

ням ООН по наркотикам і злочинності (УНЗ ООН) у вересні 2007 р. запустив програму з повернення викрадених активів (Ініціатива StAR)¹.

Чільне місце у програмі відводиться проблемі повернення викрадених активів, а саме: усуненню перешкод для повернення незаконно привласненого майна в найбільших фінансових центрах, створення механізмів, що полегшують повернення активів постраждалим державам, а також заходам, спрямованим проти виведення активів і появи «безпечних зон» для корупціонерів.

Повернення державі викрадених активів може дати приголомшливі результати за умови раціонального витрачання коштів. Навіть частини грошей може вистачити на те, щоб профінансувати життєво важливі соціальні програми або проекти з покращення інфраструктури.

Крім фінансових переваг, програма StAR дозволить країнам наростити інституційний потенціал, надасть потужний стримуючий ефект і сприятиме зникненню «безпечних зон» для корупціонерів.

В Україні, крім ратифікованої Конвенції ООН проти корупції, питання щодо повернення до держави необґрунтованих активів висвітлені у Законі України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку й управління активами, отриманими від корупційних та інших злочинів» [4]. У ЦПК України цим питанням присвячений розділ III, зокрема ст. 292 [3]. Вказані законодавчі акти України передбачають процедуру визнання активів необґрунтованими та їх витребування в разі недоведення відповідачем законності набуття майна (цивільну конфіскацію), що є новим для національного права та застосовується в межах цивільної юрисдикції.

Деякі українські вчені пропонують «цивільну конфіскацію» сприймати як спосіб вилучення у засудженої за певний злочин особи у державну власність активів, які не стали предметом конфіскації та спеціальної конфіскації у межах кримінального провадження і щодо яких не доведено обґрунтованості їх набуття.

Відповідно до ст. 41 Конституції України та ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод втручання держави у право власності: 1) не повинно бути свавільним; 2) має бути зведеним до мінімально необхідного для задоволення суспільних інтересів обсягу;

¹ Країни «великої двадцятки» заявили про підтримку Ініціативи StAR у Декларації саміту із фінансових ринків і світової економіки (Вашингтон, 15 листопада 2008 р.) Ініціатива StAR також згадується в Доповіді Міжнародної конференції ООН із подальшої діяльності у сфері фінансування розвитку для огляду ходу здійснення Монтеррейського консенсусу (Доха, Катар, 2 грудня 2008 р., п. 20). Міністри фінансів країн «Великої вісімки» також підтримали Ініціативу StAR на засіданні у Потсдамі (Німеччина, 19 травня 2007 р.).

3) з дотриманням вимог законності та справедливого балансу між засобами та метою втручання.

Допустимим втручанням у право власності є конфіскація активів, за умови, що вказана цивільна конфіскація застосована за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом (ч. 6 ст. 41 Конституції України). Вимога втручання лише за рішенням суду у законодавстві України щодо цивільної конфіскації дотримана, адже вона застосовується на підставі рішення суду.

Визнання необґрунтованими та вилучення активів має такі процесуальні особливості: 1) позов пред'являє прокурор в інтересах держави; 2) відповідачем може бути лише особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»), щодо якої вступив у законну силу обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину (передбаченого у ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі вчинення шляхом зловживання службовим становищем, та у ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України) або легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

У разі пред'явлення позову до такої особи прокурор вживає заходів щодо встановлення активів, стосовно яких існують докази того, що вони отримані особою необґрунтовано. Оскільки позов має на меті припинення права власності, належним відповідачем завжди є власник активів, а особа, яка має право користування чи розпорядження активами, може залучатися співвідповідачем чи третьою особою, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета позову, на боці відповідача. Крім того, виникає питання щодо необхідності захисту прав добросовісних набувачів активів, якими розпорядився відповідач, що законодавчо не врегульовано у ст. 290–292 ЦПК України.

Особливістю нормативного врегулювання цивільної конфіскації є те, що у процесуальній нормі закріплена презумпція необґрунтованості активів: «суд визнає необґрунтованими активи, якщо на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті на законній підставі» [8].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, визнання активів необґрунтованими та їх повернення до бюджету є новим для нашої країни.

Цивільна конфіскація, у т. ч. за відсутності обвинувального вироку, відповідає міжнародним правовим стандартам.

З метою зменшення проявів корупції в Україні законодавець з урахуванням міжнародного досвіду став на шлях створення правового базису протидії цьому негативному суспільному явищу в частині визнання активів необґрунтованими

та повернення їх до державного бюджету, проте зазначені вище питання потребують наукового дослідження, що надалі дозволить під час прийняття відповідних рішень за наявності прилюдного обговорення важливих законопроектів враховувати думки практиків-юристів і науковців, а це призведе до високого рівня нормотворчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 40–44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.09.2020).
3. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 22.09.2020).
4. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 1. Ст. 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 30.09.2020).
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 28.09.2020).
6. UNODC and The World Bank, “Stolen Asset Recovery (StAR) Initiative: Challenges, Opportunities, and Action Plan” (World Bank, Washington, DC, 2007), p. 10, citing Raymond Baker, *Capitalism’s Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc., 2005).
7. Доклад про Ініціативу StAR. С. 8. URL: <https://www.unodc.org/unodc/ru/frontpage/2013/February/the-star-initiative-stepping-up-a-gear.html> (дата звернення: 28.09.2020).
8. Хавронюк М. Спецконфіскація – покарання без вироку суду або покарання без злочину. *Ракурс*. 2016. URL: <http://ua.racurs.ua/1385-sprobazaprovadjennya-speckonfiskaciyi>.

Біцюк Андрій Володимирович

ВИЗНАННЯ АКТИВІВ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ ЗА НАЯВНОСТІ ФАКТІВ ПРИСВОЄННЯ ДЕРЖАВНИХ АКТИВІВ І ПОВЕРНЕННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИХ АКТИВІВ ДО ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Початок XXI ст. характеризується для нашої країни виходом економіки на новий етап свого розвитку. Висока швидкість розвитку інформаційних ресурсів призвела до формування нової економіки, глобальної за своїми масштабами. Основними ресурсами розвитку дедалі частіше стають люди і знання, якими вони володіють, та активи, як матеріальні, так і нематеріальні, причому існують і необґрунтовані активи, якими володіють внаслідок незаконного збагачення при розкраданні державних активів.

Збиток, нанесений розкраданнями, тобто присвоєння необґрунтованих активів, виражається у деградації державних установ і підриві довіри до них, погіршенні інвестиційного клімату і занепаді систем соціального забезпечення, зокрема систем охорони здоров'я й освіти.

Присвоєння необґрунтованих активів – проблема дуже серйозна. У країнах, що розвиваються, і країнах із перехідною економікою корумповані чиновники щорічно присвоюють до 40 млрд дол. як необґрунтовані активи та переводять гроші за кордон, звідки їх надзвичайно важко повернути. Реальна ціна корупції набагато перевищує номінальну вартість вкрадених активів.

Розкрадання призводять до деградації державних установ і підриву довіри до них (особливо це стосується установ, які працюють у сфері управління державними фінансами та регулювання фінансового сектору); погіршення, якщо не руйнування, інвестиційного клімату; занепаду системи соціального забезпечення, зокрема системи охорони здоров'я й освіти, що особливо негативно позначається на малозабезпечених верствах населення.

З огляду на серйозність проблеми та визнаючи необхідність удосконалення механізмів по боротьбі з корупцією та її наслідками, світове суспільство пропонує систему принципів, покликаних полегшити відстеження, заморожування, арешт, конфіскацію та повернення необґрунтованих активів, викрадених внаслідок корупції та переміщених до інших держав.

Ключові слова: активи, корупція, необґрунтовані активи, державні активи, цивільна конфіскація, легалізація доходів, відстеження, заморожування, арешт, конфіскація.

Bitsiuk Andrii

RECOGNITION OF ASSETS AS UNFOUNDED IN THE PRESENCE OF FACTS OF MISAPPROPRIATION OF STATE ASSETS AND RETURN OF UNJUSTIFIED ASSETS TO THE STATE BUDGET. INTERNATIONAL EXPERIENCE

The beginning of the XXI century is characterized for our country by the entry of the economy into a new stage of its development. The high speed of development of information resources has led to the formation of a new economy, global in scale. The main resources for development are increasingly people and the knowledge they possess, and

assets, both tangible and intangible. At the same time, there are unjustified assets that are owned as a result of illegal enrichment in the theft of state assets.

The damage caused by embezzlement, ie the misappropriation of unjustified assets, is expressed in the degradation of public institutions and the undermining of trust in them, the deterioration of the investment climate and the decline of social security systems, including health care and education.

The misappropriation of unjustified assets is a very serious problem. In developing countries and countries with economies in transition, corrupt officials misappropriate up to \$ 40 billion annually. as unreasonable assets and transfer money abroad, from where it is extremely difficult to return. The real cost of corruption far exceeds the face value of stolen assets.

Theft leads to the degradation of public institutions and the undermining of trust in them (especially in the field of public finance management and financial sector regulation); deterioration, if not destruction, of the investment climate; the decline of the social security system, in particular the health care and education systems, which has a particularly negative impact on the poor.

Given the seriousness of the problem and recognizing the need to improve mechanisms to combat corruption and its consequences, the world community proposes a system of principles designed to facilitate the tracing, freezing, arrest, confiscation and return of unjustified assets stolen as a result of corruption and relocated.

Key words: assets, corruption, unjustified assets, state assets, civil confiscation, money laundering, tracking, freezing, arrest, confiscation.